

СВЕТИ
ЋИРИЛО И МЕТОДИЈЕ

863–2013

БЕОГРАД 2014

СВЕТИ ЂИРИЛО И МЕТОДИЈЕ
И СЛОВЕНСКО ПИСАНО НАСЛЕЂЕ
(863–2013)

INSTITUTUM LINGVAE SERBICAE
ACADEMIAE SCIENTIARUM ET ARTIUM SERBICAE
PALAEOSLAVICA ET SERBICA ANTIQUA I

SANCTI CYRILLUS ET METHODIUS
ET HEREDITAS SLAVICA LITTERARIA
DCCCLXIII–MMXIII

BELGRADI MMXIV

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

Старословенско и српско наслеђе 1

**СВЕТИ ЋИРИЛО И МЕТОДИЈЕ
И СЛОВЕНСКО ПИСАНО НАСЛЕЂЕ
863–2013**

БЕОГРАД 2014

УРЕДНИЦИ
Др Јованка Радић
Др Виктор Савић

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР
Др Димитрије Е. Стефановић, Др Гордана Јовановић,
Др Љиљана Јухас-Георгиевска, Др Вања Станишић,
Др Јованка Радић, Др Виктор Савић

РЕЦЕНЗЕНТИ
АКАДЕМИК ПРЕДРАГ ПИПЕР
АКАДЕМИК АЛЕКСАНДАР ЛОМА

COLLEGIUM REDACTORUM
DR DIMITRIJE E. STEFANOVIĆ, DR GORDANA JOVANOVIĆ,
DR LJILJANA JUHAS-GEORGIEVSKA, DR VANJA STANIŠIĆ,
DR JOVANKA RADIĆ, DR VIKTOR SAVIĆ

REDIGERUNT
DR JOVANKA RADIĆ
DR VIKTOR SAVIĆ

RECENSUERUNT
PREDRAG PIPER, ACADEMIAE SOCIUS ORDINARIUS
ALEKSANDAR LOMA, ACADEMIAE SOCIUS ORDINARIUS

Кијевски листићи (НБУ, ДА/П 328)
2б, глагољица

САДРЖАЈ

Анатолий А. Турилов, К изучению великоморавского литературного наследия между двумя юбилеями: промежуточные итоги, спорные вопросы и перспективы 1

ИСТОРИЈА

Алексей М. Пентковский, Славянское богослужение в архиепископии святителя Мефодия 25

Срђан Пириватрић, Ђирилометодијевске традиције и српске области пре постанка аутокефалне цркве у краљевству Немањића 1219. године 103

Станоје Бојанин, Ђирилометодијевска традиција у покајничким књигама српске редакције (XIV–XVII век) . . . 125

ЈЕЗИК

Вања Станишић, Словенска писменост и средњовековни алфабети грчкога круга 151

Јасмина Грковић-Мејдор, О преводачком умећу Солунске браће: стсл. каџти са 169

Зорица Никитовић, О глаголу глаголати у Маријином јеванђељу 187

Јованка Радић, О еквиваленцији старословенског чесо || чџо и српског шџа || шџо 199

Марта Бјелетић, О придевима типа *милосрдан* (прилог проучавању сложеница у српском језику) 217

Наташа Драгин, Синтаксичке одлике Прогласа Константина Филозофа (Хил 23)	237
Марина Курешевић, Функционалностилске одлике језика Житија Константина Филозофа из Рилског зборника Владислава Граматика: хипотактичке структуре	255
Виктор Савић, Редакцијске одлике прве странице Кијевских листића	277
Јелица Стојановић, Сложенице у Горичком зборнику	309
Исидора Бјелаковић, Астрономија код Срба од XIII до XIX века: (дис)континуитет термилошког система	329

КЊИЖЕВНОСТ

Љиљана Јухас-Георгиевска, Карактеризација јунака у старословенским житијима Ђирила и Методија и у српским житијима прве половине XIII века	349
Драгиша Бојовић, Трагом софиолошких идеја – од старословенских извора до српских средњовековних писаца	375
Томислав Јовановић, Најстарији словенски преводи апокрифа и њихови српски преписи	389
Гордана Јовановић, Солунска браћа Ђирило и Методије у старим српским родословима и летописима	407
Љупка Василев, Два непозната слова на Успење Богородице Климента Охридског	419

БИБЛИОГРАФИЈА

Ана Голубовић, Виктор Савић, Прилог библиографији домаће ћирилометодијевистике	447
---	-----

ДРАГИША БОЈОВИЋ

ТРАГОМ СОФИОЛОШКИХ ИДЕЈА
– ОД СТАРОСЛОВЕНСКИХ ИЗВОРА
ДО СРПСКИХ СРЕДЊОВЕКОВНИХ ПИСАЦА

Софиолошки мотиви у књижевности православних Словена дуго су били ван круга посебно истраживаних проблема. Међутим, и делимични увид показује да су средњовековни писци имали наклоност и према сложеној теолошкој проблематици. У средишту њиховог интересовања налазили су се и старозаветни и новозаветни извори софиологије. Овај рад има за циљ да укаже на развој софиолошких идеја – од текстова посвећених св. Ђирилу и Методију до најтипичнијих српских средњовековних житија. Посебно се прави дистинкција између традиционалног поимања Трпезе Премудрости и њене специфичне српске књижевне и ликовне представе. Пажњу посвећујемо и оним мотивима који илуструју феномен богонадахнућа, сродан мотиву Премудрости. Један од задатака рада је и да укаже на примере химнографског утицаја, нарочито на релацији свети Јован Дамаскин – архиепископ Данило Други.

Кључне речи: Премудрост, Трпеза Премудрости, софиологија, Ђирило и Методије, српски писци.

Житија светих Ђирила и Методија, као и други текстови посвећени њима, представљају добар извор за изучавање рецепције софиолошких идеја, које је могуће довести у везу и са потоњом српском средњовековном књижевношћу. Да би се боље разумело присуство ових идеја у словенским средњовековним текстовима, потребно је указати и на њихове библијске изворе.

Учење о Софији или Премудрости Божјој спаја Стари и Нови Завет, старозаветне мудросне књиге и новозаветне текстове, наро-

* Драгиша Бојовић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Департаман за српску и компаративну књижевност.

Рад је резултат истраживања на пројекту Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (бр. 177010), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

чито Светог Јована Богослова и Светог апостола Павла. Мноштво мотива и идеја у поучним књигама Старога завета указује на значајно место Премудрости Божје у овим списима. Кључни стихови се, ипак, налазе у Причама Соломоновим: *Господ ме је саздао њо-чејшом њушева својих за дјела своја* (8,22) и *Премудрости сазда себи дом и ујврди на седам стубова* (9,1). У обзир, наравно, треба узети и друге стихове из Прича Соломонових, а ова тематика присутна је и у још неким канонским и дефтероканонским књигама као што су: Књига Проповедникова, Књига пророка Данила, Псалми Давидови, Премудрости Соломонове и Премудрости Исуса сина Сирахова. Када је реч о Новом завету, највише софиолошких места налазимо у Јовановом јеванђељу и у посланицама Светог апостола Павла. Теолози наглашавају везу софиолошких идеја у Причама и Премудростима са идејама и терминологијом Јовановог јеванђеља и посланица Светог апостола Павла (Пено 2008: 27).¹ Софиолошки карактер има нарочито Пролог Јовановог јеванђеља. Сматра се да је стих *У њочејку бјеше Лојос и Лојос бјеше у Боја, и Лојос бјеше Бој* (Јн 1,1) у директној вези са одељком 8. главе Прича Соломонових (Приче 8, 23–31), нарочито са 22. стихом ове главе. Речи о оваплоћењу Христовом: *Лојос њосјаде њијело* (Јн 1,14), у непосредној су вези са стихом: *Премудрости сазда себи дом* (Приче 9,1).

Софиолошке идеје први пут у црквенословенској књижевности срећемо у Пространом житију Ђириловом, у епизоди о Константиновом сну, у којем он бира Софију за животну сапутницу. То је, у ствари, Константинов избор Логоса Божјег, његово опредељење за Христа, које је пропраћено речима његових родитеља преузетим из Прича и Премудрости Соломонових: „Чувај, сине, заповест оца свога и не одбацуј поуке мајке своје (Приче 6,20), јер заповест је светиљка и светлост закону (Приче 6,23). Већ реци Премудрости: ‘Буди ми сестра, и пријатељицом својом учини мудрост (Приче 7,4), јер Премудрост сија јаче од сунца (Премудрости 7,89) и она ће те, ако је одабереш себи за другарицу (Премудрости 8,29; 10,9), изба-вити од многих зала’“ (Ђирило и Методије 1964: 47). Ово је нека врста химне Премудрости и Богу Логосу и објављено „венчање“ Константиново с Премудрошћу.

¹ О Премудрости у Светом писму види и Бојовић–Крстић 2011.

Мотив је присутан и у једној Константиновој молитви. Наиме, Константин се моли Господу пред пут у Цариград да му да премудрост. У молитви су истакнуте идеје о стварању света речју и Премудрошћу Божјом (Пс. 103, 24; в. Дионисије АРЕОПАГИТ 2006: 257), као и о Премудрости која обавија престо:

„Боже отаца наших, и Господе Милостиви,
 који си све створио речју и премудрошћу својом
 и саздао човека да влада твојим творевинама,
 дај ми премудрост која обавија твој престо
 да схватим шта је теби угодно
 и да се спасем.
 Ја сам, наиме, раб твој
 и син рабиње твоје“ (Ћирило и Методије 1964: 50).

Светозар Радојчић сматра да су епизода са избором Софије и Константинова молитва, у којој се он моли за „мудрост, која је поред твог престола“, могли утицати и на фигуру „мудрости поред престола“ из чувене фреске Покајања Давидовог у охридској Св. Софији (Радојчић 1966: 133–134).

Мотив Премудрости у сликарству везује се и за цара Давида. Карактеристична је његова представа у Минхенском псалтиру. У сцени Давида са музом, девојка је добила и дивна, велика крила и постала анђео. У том виду приказивана је на минијатурама и фрескама XIV и прве половине XV века (Максимовић 1983: 101). Иконографска представа Трпезе Премудрости у српском сликарству прве половине XIV века потпуно се приближава атмосфери књижевног стварања. Карактеристична је представа у олтару Грачанице на којој, као на „књижевној трпези“ архиепископа Данила, доминирају насликане речи као симбол својеврсног књижевног причешћа. У Даниловој цркви Богородице Одигитрије у Пећи сваког јеванђелисту инспирише Премудрост истог изгледа као у Грачаници, што наводи на закључак да је Данило утицао на настајање грачаничке и пећке представе (Радојчић 1982: 228).

Идејно-мотивски сусрет Премудрости и Бога Логоса налазимо у уводу Житија Методијевог, где је нарочито истакнута мисао о сабеспочетном Сину и Премудрости Очевој: „Пре, наиме, свакога часа и доби и времена, више свакога ума и смисла нетварног отац

сам је родио сина, као што рече Премудрост: ‘Пре свих брегова рађа мене’“ (Ђирило и Методије 1964: 147). Треба овде нагласити да цитирани стих из Прича Соломонових (8,25), који изговара Премудрост, припада групи стихова из ове старозаветне књиге (8, 23–31), који су у директној вези са софиолошким прологом Јовановог јеванђеља.

У похвалама и службама светим Ђирилу и Методију, софиолошка идеја повезана је са идејом богонадахнућа. Извор стваралачке благодати и надахнућа је Дух Свети. То схватање јасно је изражено у *Похвали св. Ђирилу* Климента Охридског: „Премудрост Божија сазда у срцу његовome храм свој, и на језику његовome, као на херувиму, почиваше ваздан Дух свети, делећи дарове свакоме према јачини вере његове“ (Ђирило и Методије 1964: 123).

Овде је истакнуто неколико идеја, које повезују два кључна појма: на једној страни је Премудрост Божја, чије је станиште срце Ђирилово, а на другој је Дух Свети, који почива на његовом језику. Али, као да писцу није било довољно наглашавање везе језика и Духа Светогa, него је том језику додао анђеоске атрибуте, нагласивши још једном да су стваралачки дарови еквивалентни јачини вере.²

Феномени премудрости и богонадахнућа су старозаветне провенијенције и то писац *Похвале* истиче: „И тако се изли благодет Божија у уста његова, као што је у премудрости рекао Соломон: У усне премудроме улази надахнуће, закон и милост носи на језику, и тиме занавек печати ‘злохулна уста јеретичка’“ (Ђирило и Методије 1964: 124). У *Житију св. Ђирила* као примери старозаветне богонадахнутости истичу се Данило и Мојсије. За Данила се каже да је говорио са Божијим надахнућем (Ђирило и Методије 1964: 92), а Мојсије је у молитви „надахнут светим Духом“: „И како је Мојсије, надахнут светим Духом, у својој молитви казао раскриљених руку: ‘У гromу хриди и гласу труба не јављај нам се више, Господе милосрдни, него се усели у нашу утробу и одузми нам наше грехове’“ (Ђирило и Методије 1964: 76).

² Свете речи се у библијској и уопште у хришћанској симболици називају храном анђелском, што је истакнуто и у *Похвали Симеону и Сави* Теодосија Хиландарца: „Јер, храном анђелском Свето Писмо речи назива.“

Идеја о Ћириловој стваралачкој изабраности присутна је и у *Похвалном слову св. Ћирилу и Методију*: „богозарним сјајем ума просвећен будући, постаде сасуд изабрани Светоме духу, те зрачећи свима учењем философским, неисцрпна ризница поста. И као извор испуњавајући сву васељену, напоји жедне речи Божије, као што рече сам Господ Бог наш Исус Христос: Ономе који верује у мене, као што књиге зборе, реке из нутрине потећи ће водом живом, то ће рећи дарови животворнога духа“ (Ћирило и Методије 1964: 188–189). А онда писац посебно наглашава: „Јер он (Дух Свети, прим. аутора) ускипте у њему, изли се на усне његове и сву васељену слашћу узвесели, сејући реч свакоме народу према разуму његову. Бејаше му дат дар духовни, као апостолу, да на разним језицима беседи“ (Ћирило и Методије 1964: 189). Ово је алузија на догађај Педесетнице, односно Силазак Светога Духа на апостоле, када је апостолима дат дар говорења различитим језицима: „И испунише се сви Духа Светога и стадоше говорити другим језицима, као што им Дух даваше да казују“ (Дјела 2,4). Ту благодат су имала и словенски апостоли, свети Ћирило и Методије.

У српској књижевности, већ од Светога Саве, осећа се значајно присуство софиологије. Код првог српског књижевника преовладава старозаветна софиологија. Она је заступљена у беседи Стефана Немање, коју он изговара приликом абдикације. Обраћајући се синовима Стефану и Вукану, он цитира дужи одломак из Прича Соломонових (3, 1–18), који претходи новозаветној поруци Светог Јована Богослова о љубави и братољубљу. Сава жели да прикаже Немању као мудрог владара у коме, као и код Соломона, обитава Премудрост Божја (о томе в. Бојовић–Крстић 2011: 126–128). Поред тога, Немања је, у Савиној похвали, и „наставник премудрости“ и „премудри бранитељ“. Ова похвала завршава се софиолошким мотивом из Јеванђеља по Луки (2,40), обогатеним речју *разум* из Прича Соломонових: „Јер беше пун премудрости и разума, и благодат Божја беше на њему“ (Свети Сава 1988: 104). Код апостола Луке нема речи *разум*. Сава је позајмљује из Прича Соломонових, у којима су *мудрост* и *разум* уобичајен пар речи. И то показује да је Сава био окренут, пре свега, софиологији Прича Соломонових.

Софиолошке мотиве срећемо и код Доментијана. Колико нам је познато, нико се није бавио односом Доментијана и софиологије

Светог апостола Павла. У књизи Станоја Станојевића и Душана Глумца нема идентификованих места из посланица Светог апостола Павла, која се односе на софиолошке идеје. Ови су аутори, иначе, идентификовали 32 цитата из Павлових посланица, највише из Друге посланице Коринћанима (7) и Посланице Јеврејима (6). Поред тога, Доментијан цитира још Прву посланицу Коринћанима (4), Посланицу Ефесцима (3), Посланицу Колошанима (1), Посланицу Филипланима (4), Посланицу Римљанима (3), Прву посланицу Тимотеју (3) и Посланицу Галаћанима (1) (Станојевић–Глумац 1932: 136–213). На значајно присуство Павлових посланица у Доментијановом делу указује и Светозар Радојчић (1988: 46). Идентификације софиолошких идеја Светог апостола Павла нема ни у издањима његових дела. Чак и аутори који су се бавили овом темом не указују на Павлов утицај.³ Први је епископ Атанасије Јевтић у Савиној Беседи о правој вери идентификовао једно софиолошко место Светог апостола Павла (АТАНАСИЈЕ 2004: 88).

Утицај Светог апостола Павла на Светога Саву је нарочито изражен кроз рецепцију кључне Павлове софиолошке мисли, која представља врхунац његовог учења о Премудрости (в. Пено 2008: 37) и доказ следовања софиолошком учењу у Старом Завету. Та мисао је изречена у Првој посланици Коринћанима (1 Кор 1,24), где се Христос назива „Божијом силом и Божијом премудрости“.

Први пут ову идеју Светог апостола Павла налазимо у чувеној Беседи о правој вери,⁴ коју је Свети Сава изговорио на Сабору у Жичи. Ова софиолошка идеја има посебно место у Савином разграничењу „свете вере проповедане“ и „безумља мисли човечјих“. Ослањајући се на мисао из Посланице Ефесцима о крајеугаоном камену Христу (Еф 2,20), стожеру вере и предања, Доментијан пласира кључну софиолошку мисао Светог апостола Павла о Христу, премудрости Очевој и сили: „Јер учење духовно није игра нити безумље мисли човечјих, но света вера проповедана, на којој бише

³ Тема Премудрости назначена је у радовима Милорада Лазића и Драгише Бојовића, али у њима нема упућивања на софиологију Светог апостола Павла (в. Милорад Лазић, *Страх Божји и Христос Премудрости* у: Лазић 1999; Драгиша Бојовић, *Вишња Премудрости и Доментијанова свесност о светости њезије* у: Бојовић 2009).

⁴ У самој Беседи епископ Атанасије Јевтић налази 17 места или асоцијација из посланица Светог апостола Павла (в. АТАНАСИЈЕ 2004: 76–92).

основани сви свети чинови о Христу Исусу Господу нашем, о коме пророци светим Духом Божјим прорекоше, и апостоли научише, и мученици исповедаше, и сви свети сахранише, и преподобни оци без порока сачуваше, као на непресечном крајеугаоном камену црквеном, Христу, који је премудрост Очева и сила (1 Кор 1,24), светодуховно и силно и крепко и тврдо и сигурно у вери, који и до сада многе уверава и утврђује и објављује свима своју божаствену веру, који предобри човекољубац својом богатом милошћу и до нас достиже, испуњујући наше недостатке, пастир истинити који хоће да нас, заблуделе овце, сакупи у небесну ограду“ (Доментијан 1988: 151–152). Доментијан, као што се види, овде не користи дуже библијске позајмице, већ у одређени мисаони контекст уноси софиолошку идеју, на коју ће се још неколико пута, различитим поводима, позвати.

Други пут ово место из Светог апостола Павла налазимо у Другој Савиној жичкој беседи, познатој као Беседа о поучавању ученика. Наведена софиолошка идеја изречена је сада у контексту поуке о следовању, где Сава позива своје ученике да следе његов пут: „Да, пожурите се, чеда моја и другови, да својим добрим делима сатворите угодно пред Господом Богом вашим, и као што видите мене, последујте ми, и идите за мном, и нас све неће обличити крмитељ вечних добара у бесконачне векове, Господ наш Исус Христос Син Божји, премудрост Оца и сила, сам све добро свршавајући својом силом, и без њега нико не може сатворити никаква добра“ (1988: 186).

Сам Доментијан, још под снажним утицајем софиолошких идеја, одмах након ове беседе, извештава о боравку Светога Саве у Дому Спасову, у Жичи. На самом почетку тог дела текста он истиче идеју да је Сава водио Цркву Божју „Премудрошћу Речи“, док је сама црква у Жичи „красна божаственом премудрошћу“: „Преосвећени, пребивајући у великој архиепископији, богогласни и богомисаони крманош, управљајући премудрошћу речи цркву Божју пресветлу као невесту Христову, хотећи је представити небесном женику и свима правовернима слатку виђењем и красну божаственом премудрошћу, вештинама разума свога постави је пречудну, извајану с обе стране“ (Доментијан 1988: 187).

И у *Житију Светиога Симеона* Доментијан се повремено наслања на софиологију Светог апостола Павла. Оно о чему је говорио апостол Павле (1 Кор 2,7) постаје познато Стефану Немањи, новоме апостолу вере хришћанске: „Непознате и тајне премудрости Божје сакривене од анђела и људи, молитвама преподобнога све постадоше познате у отачаству светога“ (1988: 266).⁵ Иако му је добро позната софиологија Светог апостола Павла, Доментијан је највероватније ову мисао преузео из Акатиста Светом Јовану Крститељу: „Радуј се, јер си објавио свету непознатости и тајне премудрости Божје“ (икос 12).

Рефлекс софиолошке идеје Светог апостола Павла налазимо и на почетку Савине молитве за излазак из света: „Господе Исусе Христе Спаситељу мој, Оче истините светлости, самосавршена премудрости очева, који хоћеш да спасеш свако створење и да приведеш у разум истинити“ (1988: 256). Овде први пут сусрећемо комбинацију софиолошких идеја апостола Павла и Светог Јована Богослова. Христос је, по апостолу Павлу, „Премудрост Очева“ (1 Кор 1,24), а по Светом Јовану Богослову Премудрост је предвечни Бог, односно, „светлост истинита“ (Јн 1,9).

Доментијан пажљиво бира места где ће се позвати на софиолошке идеје Светог апостола Павла. Оне су заступљене у чувеним беседама Светог Саве, првог архиепископа српског, саопштене у оквиру његове еклесиологије и христологије. Оне тиме постају саставни део целокупног богословља Светога Саве, које је засновано на учењу и предању Свете Цркве Христове. Као што се види, реч је о недовољно уочљивим библијским позајмицама које садрже суптилне софиолошке идеје Светог апостола Павла.

Софиолошка идеја код архиепископа Данила Другог еволуира и приближава се представи Трпезе Премудрости и мотиву богонадахнућа и стваралаштва.⁶ На почетку зборника „Животи крајева и архиепископа српских“ Данило се обраћа „сабраном црквеном збору“ поводом „божаствене и свехвалне успомене благочастивих и христољубивих царева, који су засијали у отачаству своме,

⁵ Код апостола Павла мисао гласи: „Него говоримо премудрост Божију у тајни сакривену, коју предодреди Бог прије вијекова за славу нашу“ (1 Кор 2,7).

⁶ Шире о овој теми у књизи: Бојовић 2009. Неке од идеја из наведене књиге коришћене су у овом раду.

тј. у српској земљи.“ Циљ обраћања је да се слушаоци, односно читаоци, насладе божаственим списима.⁷ Зато Данило пред њих поставља необичну трпезу: „Јер отворићу уста моја, и напуниће се Духа од трисветлога Божаства, и поставићу вам, свечасни у Господу сабрани зборе црквени, трпезу, не хлеба, ни вина и мириснога меса, но трпезу пуну и украшену књижевним јелима, слађу од меда и саћа“ (Данило Други 1988: 45–46). Светоотачки извори овакве представе Трпезе Премудрости могу се тражити у песништву Светог Јована Дамаскина, који Сабору црквеном, као што то чини и Данило, нуди божанску храну у виду похвале успењу Пресвете Богородице: „О, божанствени и свештени саборе, предлагући јело душекорисно и спасоносно одговарајуће овој свештеној ноћи, зарађујем тако (свима) духовно весеље. Јер, као што видите, захватила нас је оскудица у јелима. Зато и припремам ову гозбу, иако не скупоцену, нити достојно оне која (нас) је позвала, него колико може да најнужније задовољи глад (духовну)“ (Јован Дамаскин 2002: 179). И на другом месту: „Ходите, зато, да изреке божанских речи колико је могуће раскријемо, и поставимо трпезу нама добрим гостима на гозби, који сав свој апетит усмеравају ка божанским (јелима). Поставимо трпезу одговарајућу апетиту, трпезу божанских речи, зачињену благодаћу Духа (Светога), неупешавану мудровањем јелинских речи, јер и нисмо много изучавали њихово знање, него се ослањамо на благодат Онога који мутавима даје јасан језик да говоре“ (2002: 37).

Данилов литерарни опис, како је приметио Радојчић, близак је ликовној представи Трпезе Премудрости у Грачаници.⁸ На другим Трпезама Премудрости, које је овај аутор анализирао, стоје хлеб, месо и вино, док на столу у Грачаници стоје: свитак, прибор за писање, кутија за пера, бочица са мастилом и развијени исписани свитак.⁹ И сама Премудрост у лику девојке с крилима

⁷ Наслађивање речима је мотив који има своје порекло у старозаветним текстовима као што су Псалми и Премудрости Соломонове.

⁸ О сличним представама види у књизи: Бојовић 2009: 64.

⁹ У тексту из *Прича Соломонових*, који представља основу за илустровање Трпезе Премудрости, говори се о меду, хлебу и вину: „Премудрост сазида себи кућу, и отеса седам ступова; покла стоку своју, раствори вино своје, и постави сто свој. Посла дјевојке своје, те зове сврх висина градских: Ко је луд, нека се уврати овамо. И безумнима вели: Ходите, једите хљеба мојега, и пијте

анђела држи писаћу трску и полуразвијени свитак (Радочич 1982: 227). И у минијатурном сликарству налазимо пример где Премудрост, у лику девојке, држи перо за писање. Реч је о представи јеванђелисте Марка из Куманичког јеванђеља, коме млада девојка преко рамена додаје перо за писање (Максимовић 1983: 41). Овде је, дакле, јасно наглашена улога Премудрости у стваралаштву и надахнуће које од ње долази. Основу оваквом поимању Премудрости, осим у Причама Соломоновим, можемо наћи у Премудростима Соломоновим. То је текст који је утицао на мисао српских писаца о уметности и стварању. У књизи Станоја Станојевића и Душана Глумца идентификовано је десет места из Премудрости Соломонових (1932: 679–680). Реч је углавном о паримејама из треће, четврте и пете главе ове књиге. Код самог архиепископа Данила налазимо два цитата.¹⁰ У Житију архиепископа Данила од Даниловог Ученика, поред једног цитата, налазимо и једну занимљиву парафразу, која се односи на један од Данилових дарова. За њега Ученик каже да је у својој духовној и уметничкој ризници поседовао, између осталог, и „причом загонетке речима“. У Премудростима се каже да од искуства долази „смисао ријечи и рјешења загонетки“ (Прем. 8,8; в. Митрополит Амфилохије 1996: 219), што може имати исти смисао као и поменути дар архиепископа Данила. Дух Премудрости је нарочито присутан, како у Даниловим, тако и у уводним деловима других житија у којима, преко различитих парафраза, одзвањају речи из Премудрости Соломонових: „Зато се помолих и даде ми се разум; завапих, и дође ми Дух премудрости“ (Прем. 7,7). Тиме српски писци непрестано истичу везу са „уметником свега“, како каже Данило, и „уметником бољим од свих бића“, како Премудрост назива аутор Премудрости Соломонове (уп. Дионисий Ареопагит 2006: 257).

вина које сам растворила. Оставите лудост и бићете живи, и идите путем разума“ (Приче 9, 1–6).

¹⁰ Један је у *Житију краља Уроша*, а други је у *Житију краља Драгутића*. Оба цитата су читана на богослужењу. У *Житију краља Уроша* наведен је цитат „Праведници ће живети на векове, и од Господа им је награда“ (Прем. 5,15). Ово је најчешће читана паримеја на вечерњи (три пута) и једном у време Педесетнице.

Мотив Трпезе Премудрости развијао се у два правца: у нашој ликовној уметности он има првенствено евхаристијску симболику,¹¹ док у књижевности често спаја ту симболику са димензијом божанског порекла стваралаштва, назначавајући значај анђеоске хране и причешћа речима.¹² Зато је грачаничка Трпеза Премудрости по својим порукама ближа идејама истакнутим у књижевности него значењима у ликовној уметности, иако део те представе (девојке са чинијама) има евхаристијски смисао. Тиме, на неки начин, грачаничка представа спаја поруке истакнуте и у књижевној и ликовној уметности.

Можемо закључити да је мотив Премудрости Божје заступљен преко различитих идеја у старословенској и српској црквеној књижевности и углавном је у функцији везивања главних ликова (Ђирила, Методија, Светога Симеона, Светога Саве и других) за Премудрост Божју, за њене старозаветне изворе (Приче Соломонове, Премудрости Соломонове) или новозаветне рефлексије код Светог Јована Богослова, Светог Луке и Светог апостола Павла. Софиолошка линија у српској средњовековној књижевности, у ствари, сажима спектар софиолошких идеја Старог и Новог Завета, обогаћујући их светоотачким и химнографским рефлексијама.

¹¹ Бранислав Тодић овакву симболику везује за развијену представу Премудрости у Дечанима, сматрајући да се „иконографски изглед последњих двеју сцена сасвим приближио Причешћу апостола; старозаветни праобраз и његов новозаветни образ су се тако скоро поклопили не само у равни значења већ и у изгледу“ (в. Тодић 2005: 359). У грачаничком олтарском простору Трпеза Премудрости, односно Премудрост сазида себи храм који се налази до представе Причешће апостола (в. Тодић 1999: 145).

¹² Та порука је блиска евхаристијској симболици стихова из Премудрости Соломонових: „Наместо тога анђелском храном хранио си народ свој и приговљен хлеб послао си им с небеса без напора, који је сваку сласт у себи имао и угађао свачијем укусу“ (Прем. 16,20).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Амфилохије, Митрополит. *Историјски пресјек њумачења Свјатог завјета, Премудрости Соломонове*. Никшић: Јасен, 1996.
- АТАНАСИЈЕ, Епископ. *Бојословље Свјатога Саве*. Врњци: Братство Светог Симеона Мироточивог, 2004.
- Бојовић, Драгиша. „Доментијанова свест о светости поезије.“ *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 72/1–4 (2007): 83–92.
- Бојовић, Драгиша. *Тријеза Премудрости*. Београд: Рашка школа, 2009.
- Бојовић, Драгиша, Дарко Крстић. *Премудрост у Свјетом њисму и српској књижевности*. Ниш: Филозофски факултет, 2011.
- Лазић, Милорад. *Естетика Доментијанових животија*. Подгорица, 1997.
- Максимовић, Јованка. *Српске средњовековне минијатуре*. Београд, 1983.
- Пено, Здравко. „Софиологија и софијанизам.“ *Теолошки њоплеги* 1 (2008): 25–54.
- Радочић, Светозар. *Текстови и фреске*. Нови Сад: Матица српска, 1966.
- Радочић, Светозар. *Одабрани чланци и студије*. Београд: Југославија, 1982.
- Радочић, Светозар. „Лик Светога Саве у Доментијановом животу и подвизима архиепископа све српске и поморске земље преподобнога оца и наставника Саве“, у: ДОМЕНТИЈАН 1988: 39–50.
- Станојевић, Станоје, Душан Глумац. *Свјето њисмо у нашим свјетим њиоменицима*. Београд: СКА, 1932.
- Тодић, Бранислав. *Грачаница. Сликарство*. Приштина: Музеј, 1999.
- Тодић, Бранислав, Милка Чанак-Медић. *Манастир Дечани*. Београд: Музеј у Приштини, 2005.

ИЗВОРИ

- Ђирило и Методије. Климент Охридски, Константин Преславски и непознати писци. Приредио Ђорђе Трифуновић. Београд: Српска књижевна задруга, 1964.
- Данило Други. *Животи краљева и архиепископа српских*. Београд: Просвета, 1988.
- Дионисий АРЕОПАГИТ. *Корпус сочинений. С приложением толкований преп. Максима Исповедника*. Перевод Г. М. Прохорова. Санкт-Петербург: Издательство Олега Абышко, 2006.
- ДОМЕНТИЈАН. *Животи Свјатога Саве и Животи Свјатога Симеона*. Београд: Просвета, 1988.
- Јован ДАМАСКИН, Свети. *Празничне беседе*. Београд: Српска књижевна задруга, 2002.
- СВЕТИ САВА. *Сабрани списи*. Београд: Просвета, 1986.

Dragiša Bojović

ON THE TRAIL OF SOPHIOLOGICAL IDEAS
– FROM OLD SLAVONIC SOURCES TO SERBIAN MEDIEVAL WRITERS

S u m m a r y

Sophiological motifs in the literature of Orthodox Slavs have long remained beyond the range of scholarly investigation. A chronological overview of these motifs shows that medieval writers were inclined to complex theological issues. The Old and New Testament sources of sophiology were the focus of their interest. This paper seeks to outline the development of sophiological ideas from the texts dedicated to Saints Cyril and Methodius to the most typical Serbian medieval hagiographies. It particularly highlights the distinction between the traditional concept of the Table of Wisdom and its specifically Serbian variant in literature and art. Attention is also dedicated to those motifs that illustrate the phenomenon of divine inspiration, which is similar to the motif of Wisdom. One of the purposes of this paper is to highlight examples which reveal an influence of hymnography, especially the links between St John of Damascus and Archbishop Danilo II.

The motif of the Wisdom of the Lord is present in Old Church Slavonic and Serbian ecclesiastical literature through various ideas and its main function is to establish an association between the main protagonists (Cyril, Methodius, St Simeon, St Sava, etc.) and the Wisdom of God, i.e. the Old Testament sources of this concept (Book of Proverbs, Book of Wisdom) or its echoes in the New Testament, namely in the writings St John the Theologian, St Luke and St Paul the Apostle. The sophiological line in Serbian medieval literature actually combines the body of sophiological ideas from the Old and New Testaments, enriching them with reflections from patristic literature and hymnography.